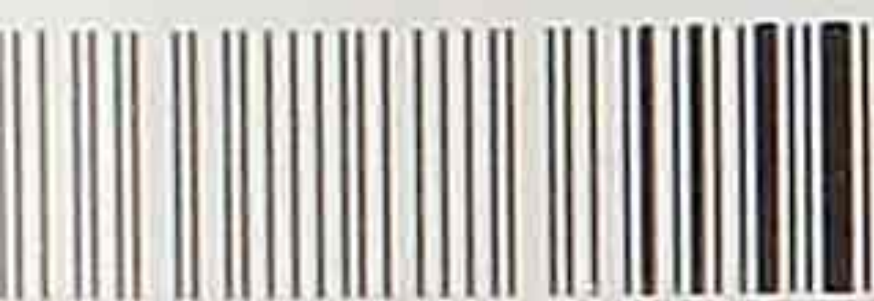

I 2912

03051536

COBISS ©

АКАДЕМИЈА НАУКА
ИСТОРИСКИ ИНСТИТУТ

МИТА КОСТИЋ
MITA KOSTIĆ

Handwritten notes in blue ink:
Mita Kostić
1959

Култ Петра Великог код Руса, Срба
и Хрвата у ~~XIII~~ веку

Der Kult Peters des Grossen bei den Russen, Serben
und Croaten im XVIII Jahrhundert

Посебан отисак из Истор. часописа
Књига VIII

БЕОГРАД
1959

Култ Петра Великог међу Русима, Србима и Хрватима у XVIII веку

Однос руског друштва и литературе према личности Петра Великог у XVIII веку развијао се упоредо с њиховим односима према Петровим преобразитељским реформама.

За крајње присталице московске старине, нарочито расколнике, цар Петар је био — антихрист, а за одушевљене присталице његових прогресивних рефорама — „херој славе”, „Бог Русије”.

Његови главни сарадници, присталице рефорама и борци за њих, постали су уједно заснивачи оног култа личности Петра Великог, који су све водеће личности руског друштва, науке и литературе подржавали кроз цео XVIII век, а који је захватио и широке народне масе.

Код руских историчара Петра Великог од Голикова (1788-90) до Устрјалова (1858) био је он предмет панегирика, а руски књижевници XVIII века: Прокопович, Татишчев, Кантемир, нарочито Ломоносов у својим одама и започетој херојској поеми „Петар Велики”, обавили су лик цара Петра с полулегендарним ореолом.

Уметничку апотеозу цару ратнику, реформатору и „на трону вечитом работнику” испевао је и сам Пушкин.

Доминантна личност цара Петра одразила се јако и у руском фолклору, народним умотворинама, нарочито у народним и војничким песмама, жалопојкама о смрти цара Петра, затим скаскама, легендама па и пословицама. Велика множина, око 200 објављених народних песама из XVIII века, слави цара Петра, ратника и преобразитеља Русије опевајући све главније догађаје његова живота, од рођења до последњег даха.

У оно мрачно послепетровско доба руске историје, у периоду дворских преврата и бесконачних смена повремених фаворита, лик Петра Великог преобразио се у оваплоћење руског националног идеала, у симбол славне прошлости Русије, у противтежу ондашњој жалосној садашњици, која ни у чем није ослабила од Петра утврђени притисак руског самодржавља, али је зато уништила онај прогресивни, препородни дух Петрове епохе. Та лична делатност Петра Великог могла је постићи свој историски значај

утолико, уколико је одговарала насталим историским потребама и опирала се на саосећања широких друштвених слојева.¹

Величанствене победе Петра Великог над Шведима и Турцима, његове прогресивне, често безобзирно спровођене реформе, при којима се често није устручавао да „варварским средствима искорењује варварство”; његова лична многострука делатност, иницијатива и енергија, као и особине његове личности, оригиналне и чудновате, веома су заинтересовале и западни свет, који их је при путовањима Петровим по Европи могао и непосредно посматрати.

Као резултат тога свеопштег европског интересовања за необичну, херојску и реформаторску личност цара Петра, који је сјајном победом над Шведима код Полтаве (8 јула 1709) Русију уздигао у ред европских велесила, јављају се на страним језицима више или мање похвалне монографије о Петру Великом: Рабенера 1725 на немачком језику, Нестесураноја 1725 на француском, Грка Катифора на талијанском 1736 и грчком језику, Мотлеја 1749 на енглеском, Волтера 1761 на француском језику,² Захарије Орфелина 1772 на српском језику,³ фрањевца Александра Томиковића превод за Хрвате с трећег издања Катифорове талијанске монографије о Петру Великом 1794 године.⁴

Петра „Великог” значај у свести Европе његова доба лежи у томе, што је он као владар и као личност ванредног формата био кадар да сам задобије признање Европе и Русију уврсти у европски систем држава.⁵

Тим јаче је ратна слава Петра Великог одјекнула међу православним Србима, који су с Русијом на основу исте вере и језика

¹ Пыпинъ А. Н. *Исторія русской литературы*, III², (С. Петербургъ 1902), 171—181, 327—342 *История русской литературы Академии наук СССР Том III (литература XVIII в.) Москва — Ленинград 1941, 25—157.*

Благой Д. Д. *История русской литературы XVIII в.* Москва 1945. — *Культурный переворот петровского времени, 18—25.*

² Остојић Тих., *Захарија Орфелин. Живош и рад му.* Београд 1923, 141.

³ *История о жити и славныхъ дѣлахъ великаго Государя Императора Петра Перваго самодержца всероссійского. Которую с предложениемъ краткой географической и политической истории о российскомъ царствѣ и с многими медалями, чертежемъ и другими разными принадлежаштвами собственною рукою грифорованим фигурами и генерално сия великия имперіи картою; ни ње первеје на славенскомъ языкѣ сочинилъ Захарія Орфелинъ, ц. кр. вѣнскія академіи художествъ члень. Часть первая въ Венециі въ типографіи Димитрія Теодосія 1772.*

⁴ O. T. Tomikovich Al. *Xivot Petra Velikoga czara Russe izplisan od arkimandrije Antonija Katifora i trechi put na svitlo dan u jezik talianski. A sada priudeshenu u iliricki slavenski s malim nadodanjem. Osik 1794. 8° 376.*

⁵ Doerries H., *Russlands Eindringen in Europa in der Epoche Peters des Grossen. Königsberg u. Berlin 1939, 3.*

већ од давнина одржавали узајамне везе, и оживела је међу њима већ од раније пробуђену наду да ће се помоћу руског оружја ослободити од Турака.

У вези с тако обновљеним наглим развојем руско-српских веза за време цара Петра, његовом ратном славом, а нарочито с његовим ратовањем против Турака и с позивом хришћанским народима да учествују уз руску војску, популарност Петра Великог међу Србима почела је убрзо да расте и да прелази у прави култ његове личности, који је усмено и писмено у разним облицима долазио до изражаја.

У оквиру тих политичко-културних руско-српских веза с царем Петром, у развојном реду чињеница, изнећемо овде постанак и развој популарности Петра Великог међу Србима и Хрватима, и култа његове личности међу Србима током XVIII и XIX века.

Захваћен општим покретом за ослобођење, који је обузео све хришћане на Балкану услед ратних успеха 5 марта 1684 склопљене Св. Лиге (Астрије, Пољске и Млетака, којима је касније, 26 априла 1686 приступила и Русија), пећки патријарх Арсеније III је ради ослобођења од Турака ступио најпре у везу с најближим чланом Лиге, Млечићима, но дознавши затим како су Аустријанци у новоослобођеним крајевима Славоније који су спадали под његову духовну власт угњетавали православне, обратио се он још пре него што је ступио у везу с Аустријанцима на руске тада још малолетне царе Јована и Петра Алексејевића, као „јединим правоверним царем” молбом (25 маја 1688), коју је заједно с молбом бившег цариградског патријарха Дионисија и господара Влашке Јоана Шербана Кантакузена однео у Русију светогорски архимандрит Св. Павловског манастира Исаија, родом Србин из Ст. Србије: „да они једнојезичним богомољцем и слугама својим што пре дођу у помоћ и помогну им да се спасу и обнове.”

Уз то је архимандрит Исаија на саслушању у Москви 13 септембра 1688 руским царевима и усмено поручио молбу свих православних хришћана под Турцима, да се користе повољним приликама и нападну Турке те не дозволе ни аустријском ћесару ни Млечићима да их заузму и завладају њима зато „што су они хришћани над којима су од памтивека владали православни цареви, и језик и вера им је једна и сви они с радошћу очекују ратнике руског господара. Ако римљани заузму православне хришћанске земље или Цариград, православље ће пропасти. Кад се руска војска буде приближавала Бјелгороду поће јој у сусрет влашки војвода Шербан, поручивао је овај преко Исаија, са својом војском, а кад дођу до Дунава, сабраће се до 300.000 Срба и Бугара и сви хришћани дићи ће устанак, те ће бити отворен пут до Цариграда”. Немце ти народи не воле и неће им помагати, сем у крајњој нужди. Одговор Јована и Петра од 28 јануара 1689 патријарх Ар-

сеније није примио, јер су Аустријанци архимандрита Исаију на ердељској граници у Брашову ухватили на доставу Константина Балачана, царске грамате му одузели и у тамницу га бацили, из које су га пустили тек после две године посредовањем руског двора. Тако је већ тада бечки двор био упућен на опасност, која његовој оријенталној политици прети од српско-руских веза.

Без упутстава од Русије Арсеније III је, колебајући се између млетачког и аустриског политичког утицаја, због успелог продора аустриског генерала Пиколоминија на Косово, био приморан да ступи на аустриску страну с великим бројем Срба устаника. Но нагло повлачење аустриске војске на север испред великог везира Мустафе Ђуприлића изазвало је и Велику сеобу по наводу самога патријарха Арсенија око 100.000 Срба у крајеве Угарске. Тамо су одмах почели католичко свештенство и угарске камералне власти досељенике најжешће да прогоне, мада им је царским привилегијама Леополда I од 1690 и 1691 била зајемчена слобода вере и друге повластице. Ни после поновне потврде српских привилегија 1695 ради примирења Срба „царски владетелји” (као што је патријарх Арсеније називао језуите) нису душе српског народа остављали на миру, нити су престајала политичка прогонства од стране маџарских вармећских власти. У католичку Аустрију стога разочарани Срби почели су да се обраћају једноверној Русији за помоћ, чији је углед међу западним државама знатно порастао после освојења Азова (1696).

Патријарх Арсеније је те године у Бечу са заступником Русије Козмом Никитићем Нефимоновим одржавао најпријатељскије везе, често је свраћао код њега, доносио му разне политичке вести, о рођендану цара Петра 31 маја 1696 одржао свечано молелствије и горко му се јадао на верско-политичка угњетавања Срба говорећи да горе живе него под Турцима и тражио помоћ.

У свом опширном извештају цару Петру из Беча 29 септембра 1696 Нефимонов је изложио историју пресељења Срба у Угарску, изнео и све жалбе патријарха Арсенија и сам дубоко ганут њима завршио речима: „тежак, Господару, и жалостан живот они проводе, надајући се и своје ослобођење очекујући, при Божјој помоћи, од Вашег Царског Величества”.

Јаче него у западним крајевима одјекивали су ратни успеси цара Петра међу Србима популаришући га у све ширим народним слојевима и стварајући међу њима веру у ослободилачку мисију Русије на Балкану.

Због освојења Азова цара Петра је јавно мњење на његову путу по западној Европи (од марта 1697 до јула 1698) у свим државама које је посетио дочекивало са жељама да освоји и Цариград. Уосталом, он је и пошао на тај пут с намером да утврди солидарност западних сила с Русијом ради даљег сузбијања Турака, ради набављања флоте за борбу против њих и ради ослобођења тамо-

шњих хришћана од турског јарма, „чегу до последнегу издиха-нија желит не перестану” као што је писао из Холандије московском патријарху Адријану 1697 године.

Са великим руским изасланством под вођством Лефора дошао је у Беч анонимно под псеудонимом Петра Михајлова, писара изасланства, и цар Петар 16 јуна 1698 и као савезник против Турака сјајно је дочекан. 8 јула т.г. посетио је богослужење у православној цркви при руском посланству, коме је и цар Петар као приватно лице присуствовао, и патријарх Арсеније и предао жалбу: да се српске привилегије не држе, да их језуити присиљавају на унију, те молио посредовање да се српске привилегије обнове и поново потврде.

Цар Петар бавио се у Бечу до 19 јула покушавајући да цара Леополда I наговори на продужење рата против Турака, али није успео. Аустрија, Пољска и Млеци склопили су 26 јануара 1699 у Сремским Карловцима с Турцима мир на 30 година; Русија пак 15 децембра само примирје на две године.

Мировни конгрес у Карловцима трајао је 72 дана. Русију је на конгресу заступао њен посланик у Бечу Прокопије Возницин. Патријарх Арсеније и други српски калуђери, нарочито старац Григорије, послужили су на конгресу Возницину, знајући турски, као посредници у преговорима с турским делегатима, нарочито с главним претставником Турске, Александром Маврокордатом.

Као заступника цара Петра, руског посланика Возницина Срби су свуда с највећим симпатијама предусретали. При повратку с конгреса свратио је он у српске манастире Крушедол, Хопово, Бешеново и прошао кроз српска насеља у Срему и уз Дунав, свугде сјајно дочекиван, што је популарност Русије и цара Петра међу Србима још више појачавало.

Одмеравајући шансе Русије у очекиваном новом сукобу с Турском Возницин је на повратку из Карловаца из Петроварадина 24 јануара 1699 послао свога већ опробаног агента у монашкој ризи, старца Григорија, патријарху цариградском Доситеју, главном поверенику Русије у Турској, да му јави своје мишљење: може ли Русија сама с Турцима ратовати и би ли у случају рата пристали уз њу Грци, Власи, Молдовани, Срби, Бугари и други православни народи, као и може ли се у њих поуздати.

Не знамо шта је патријарх на то одговорио, али је Возницин дошао до уверења и цару Петру писао: да би се, у случају да се руска војска појави против Турака на Дунаву, не само хиљаде, него безбројне масе нашег народа, наше вере и нашег језика дигле на оружје, истакавши тако поред досад наглашаваног принципа верске солидарности и принцип словенске племенске солидарности.

После Карловачког мира Срби, преварени у нади да ће се помоћу аустриског оружја моћи вратити у стару отаџбину, задо-

били су нову наду да ће то моћи постићи помоћу Русије, која је с Турском склопила примирје само на две године. Та нада је убрзо захватила цео народ. Патријарх Арсеније позвао је цара Петра да он распростре пуномоћну своју власт и на славеносрпску земљу. Но руско-турским миром 3 јула 1700 и те су наде Срба одложене.

Кад су затим, насупрот царским привилегијама и толиким ратним заслугама, од стране католичког свештенства и жупаниских власти угњетавања и даље настављена, почео је међу тек досељеним а већ разочараним Србима да се шири незадовљнички покрет са боравком у ћесарској земљи и да на разне начине долази до изражаја. Не могући даље да трпе прогонства своје вере иселило се почетком маја 1702 око 1.000 српских породица натраг у Турску. Међу заосталим Србима пак јачало је све више уверење да им у одбрани вере може једино Русија помоћи. Та свеопшта нада у цара Петра створила је у народу прави култ његове личности, који је све више узимао маха. Сви народни слојеви, особито тада водећи свештенички staleж, почео је цара Петра да сматра не само као свога заштитника вере, него и као свога правог православног цара, по вери и језику. Верски и политички угњетавани, прогоњени и потуцани, молбама пуним неизмерне љубави и последње наде у њега, обраћали су се калуђери цару Петру за помоћ, гледајући у њему „светлозарное светлило всем православним христианом”... ”По Бозје иного не имами властелина кромје Твоєго Величества” писали су му калуђери манастира сремског Раковца 1702, настављајући даље: „Као сунце што с истока својим исходом сву природу, тако и он с источног престола, све маломоћне богатим даровима обилно просвећује; дању ноћу моле се они за њега, православнаго своєго царја”.

Из верско-политичких разлога, ради одржавања православља и утврђивања свога политичког престижа на Балкану, цар Петар је и Србе у Монархији помагао.

Пошто је Турска била војнички још јака и Аустрија и Русија су своју завојевачку политику против ње заснивале на међусобном савезу а још више на помоћи подјармљених хришћана. Но католичка Аустрија је осетила предност православне Русије у том погледу, јер док је она балканске народе позивала у заједнички рат против Турака на широкој бази хришћанске солидарности, дотле је православна Русија то чинила на основу етничког и верског сродства с њима.

Због тога сукоба интереса Аустрија је одмах после Велике сеобе Срба (1690) будно почела да пази на политичке везе својих нових поданика с једноверном Русијом и да у том погледу попусти само онда кад јој је савез с Русијом био неопходно потребан.

Кад прогонства Срба од стране мађарских власти нису пре-стајала ни после заузимања Дворског ратног савета да Срби буду „in, sed non de comitatu”, родила се међу српском милицијом први

пут мисао на сеобу у једноверну Русију. На руског цара упућивали су их господари Влашке Шербан Кантакузин и његов наследник Бранкован.

На то су „сви главари који живе под ћесаром у угарској земљи на граници Турске” послали у потаји у септембру 1704 цару Петру угледног команданта града Титела, пуковника Пану Божића, са тешким задатком да Србе приведе у руско поданство.

У Москви га је примио канцелар Головин и он му је у аудијенцији 25 новембра т.г. оцртао разочарење досељених Срба у бечку владу. За своју верну службу цесару против Турака доживели су многу кривду од ћесаревих начелника, рекао је. Њега су послали сви српски главари који живе под ћесарем у угарској земљи на граници Турске да моли цара Петра да их прими за своје поданике и верне. Они су увек готови на службу против муслимана без сваке плате и требовања, само за једино православије. Ни оружја не требају, а колики ће број њихове војске бити, сам цар ће се зачудити. Тако мисле и други Срби под Турцима и Млечићима.

И овај угледни претставник српске граничарске милиције, која је сачињавала знатан део целокупне аустријске армије, завршио је свој говор већ познатим нам рефреном готово свих обраћања Срба цару Петру за помоћ, да им је руски цар последња нада: „инија надежди по Бозје кромје јего Величества не имјеем и если јего Величество оставит нас, тогда все православие погибаем.” Божић је замолио да се ово обраћање Срба цару Петру задржи у тајности и да га приме у руску службу.

Није познато шта је руска влада одговорила Божићу, али његове речи саме по себи су доказ о дубоким симпатијама које је цар Петар уживао како међу Србима у Хабзбуршкој Монархији, тако и под Турцима и Млечићима.

У то се положај Срба у Угарској још више погоршао. Кад на поновни позив Ракоција у септембру 1705 патријарх Арсеније са Србима није хтео да пређе мађарским устаницима, него је, бирајући од два зла мање, остао веран Бечу, Мађари су се Србима љуто светили, спаљивали им насеља и варварски их убијали, док им Аустријанци нису давали помоћи.

О тим страдањима Срба написао је патријарх Арсеније 29 октобра 1705 руском канцелару Головину једно очајно писмо. Годину дана затим је умро (28 октобра 1706).

После сабора у Крушедолу 1708 послат је тајно у Русију Христифор Стефановић Тутриновић, коњички официр, са два писма. У првом (од 8 јануара 1708) митрополит Исаија Ђаковић извештава о свом избору цара Петра као „преславног и премилостивог нашег православног хришћанског цара” и препоручује му се да „и отниње милостивим оком на нас сире взирал и пребога-

*није зачује да су мисли зра крива је кајешне
сиротини мисли на мисе*

тују счедрост воздавал” пошто „по Бозје бо помошчника пресилнејшее царствије имеем Ваше”.

У другом писму официри српске милиције у име своје и народа моле цара Петра да верује њиховом првом изасланику Пани Божићу кад им говори о стању српског народа у ћесаревини.

Са све тежим стањем Срба у монархији њихова нада и уздање у цара Петра бивала је све јача, а популарност његова у народу све већа.

Пана Божић, који је постао нека врста сталног претставника аустријских Срба у Русији, писао је канцелару Головину у јануару 1709 „вси наши свешченици помјанујут его (цара Петра) на тајној служби и вси ми се обекели кад време буде да вси будут на сударској служби. Будите милостиви на наш сербскии род пошто ми не имамо иншого цара развје Бога на небо и благочастиваго цара Петра на земли по вери и по језику, и вси наши сиромаси желајут да го видет очима и да му целујут светлу руку”.

Кад је цар Петар у битци код Полтаве (1709) до ноге потукао Шведе и том сјајном победом једним махом дигао Русију у ред европских велесила, разнела се слава руског оружја и међу Србима, утврђујући коначно међу њима веру у ослободилачку мисију Русије на Балкану.

Чим се, међутим, убрзо после тога међу Србима у монархији прочуло да цар Петар спрема рат против Турака, овладало је међу њима мишљење да ће сада моћи да напусте ћесареву земљу и да ће се помоћу руског оружја моћи да преселе у стару отаџбину.

Стога су 20 јануара 1710 у име српске милиције у Поморишју и Потисју пуковници града Арада и Сегедина Јован Текелија и Вулин Николајевић послали тајно капетана Богдана Исаијева Поповића у Москву цару Петру с молбом „да помисли и о њиховој отеческој српској земљи, оптерећеној јармом бусурманским, и кад подигне Господ Бог крстоносну твоју десницу на Турчина, не заборава и на нас малене позивом царским и љубављу својом, јакоже многим православним уповатељем промислитељ еси, да и ми пожуримо службом својом за својог православног цара”. Ово китњастим стилем написано писмо завршују молбом цару Петру, да њихову „огнепалителну љубав према њему обрадује својим одговором.”

Капетан Поповић послат је натраг с одговором да пуковници с војском буду спремни кад затреба. Уз писмо послао је цар Петар за српске пуковнике своја четири портрета у скупоценим оквирима и 53 дуката са својим ликом да се раздаду официрима, што је — наравно — његову популарност међу Србима још више утврђивало.

Међутим на седници дивана од 20 новембра 1710 у присуству султана закључено је да се Русији објави рат и руски посланик

Петар Андрејевић Толстој у Цариграду са особљем посланства бачен је у тамницу. У децембру је ратни манифест султана Ахмета објављен. Кад преговори нису успели, и цар Петар је својим познатим манифестом од 22 фебруара 1710 о вероломном прекршају мира од стране турског султана Ахмета, којим Русија први пут иступа као заштитница хришћана на Балкану, објавио Турској рат.

Тиме је започео знаменити прутски поход, и Срби и други хришћански народи требали су сада да одрже цару Петру задата обећања. Пре него што је с војском пошао на границу, цар Петар је 3 марта 1711 издао од Србина Саве Владиславића, родом из Попова у Херцеговини, зналачки састављен манифест свима хришћанима грчког и римског закона у Србији, Славонији, Македонији, Босни и Херцеговини, у коме им јавља да он лично са својом војском полази у рат против Турака ради ослобођења хришћана од ига бусурманског и позива их да устану заједно с Русима „војевати за веру и отечество, - за чест и славу вашу, за слободу и вољност вашу и наследников ваших. Ако сви устану једнодушно, поганина Мухамеда наследници биће прогнани у старо отечество њихово, у песак и пустињу арависку”. Кад је преко Цариградске патријаршије 23 марта разаслан понован позив цара Петра на устанак, прострујала је кроз све хришћане на Балкану општа нада ослобођења.

Цар Петар је рачунао на обећану војну помоћ господара Влашке и Молдаве, Срба из Угарске и других хришћана на Балкану. 7 маја послао је заповест фелдмаршалу Шереметеву у чијем се штабу налазио и сам Сава Владиславић, чим пређе молдавску границу да позове господаре Молдаве и Влашке, као и Србе из монархије, да се сједине с руском војском и да похитају да што пре стигну на Дунав, да би се по обећању и хришћани под Трцима могли дићи на устанак.

На то је Шереметев послао преко курира Лазара Стојкина (Србина) поруку пуковницима српске милиције у Угарској Текелији, Вулину и Мојсију Хаџи-Рашковићу да буду спремни за полазак, а одмах затим почетком маја послао је и Сава Владиславић истим пуковницима српског архимандрита Григорија с позивом: „да с милицијом пожуре тако да се на дан Св. Петра и Павла, 31 маја, сједине с руском војском у Молдави ради ослобођења не само од јарма бусурманског, него и од гонитеља православне цркве, да получе старе слободе и обнове власт својих деспота”. Уједно је пуковницима ради њихова знања и равнања јавио да је руска војска под командом грофа Шереметева у јачини од 30.000 момака прешла Дњестар, за њом иде главнина с царем Петром а очекују и долазак 4.000 Мађара под командом Ракоција. За себе је Сава додао да је он такођер родом Србин и да се налази у штабу ар-

мије фелдмаршала Шереметева те завршио с позивом пуковницима да одмах јаве шта мисле чинити.

Међутим је господар Влашке Бранкован, разишавши се с царем Петром, цару Леополду I издао план српске милиције да пређе на руску страну и замолио га да то спречи. Услед те издаје цео покрет је откривен, пуковници Текелија и Вулин стављени су под истрагу а главни курир, капетан Богдан Поповић, бачен је у тамницу те је тако онемогућен прелаз Срба к Русима.⁶

О узроцима неуспеха српске милиције у Угарској да пређе на руску страну и да с царем Петром учествује у прутском походу у српској и руској историографији има више мишљења.⁷ Но да је тај покрет био заиста стваран и велик сведочи поред писма Томе Кантакузина цару Петру, у ком окривљује господара Влашке кнеза Константина Бранкована да је спречио прелаз 19.000 Срба из Мађарске на руску страну, и чињеница: да је савремени румунски хроничар Никуљче⁸ забележио да је 20.000 Срба било спремно да се тада сједини с руским армијама. Озбиљна је и сведоштво официра руске флоте Павла Аркулеја, који је на свом поверљивом путу за Млетке, свративши у Петроварадин да охрабри Србе за прелаз к Русима, тамо сазнао и о том јавио у Петроград, да је издајством једног Србина цео покрет да 15.000 српске милиције пређе на руску страну откривен, коловође похватане и тако покрет угушен. Аркулеј није могао тачно сазнати ко је тај покрет издао, јер су његово кретање војне власти пратиле и нису му, на пример, дозволиле да сврати ни код митрополита у Карловце, али издају Бранкована потврђује и главни српски курир тога покрета, капетан Богдан Поповић, који је од аустријских војних власти ухапшен и после 14 месеци на интервенцију руског министра спољних послова ослобођен те о свему касније у Петрограду саслушан.

⁶ О српско-руским односима за Петра Великог употребљена литература: Кочубински А., Мы и они (1711—1878) Одесса 1878: Южные славяне, румыны и Петръ Великій, въ ихъ взаимныхъ сношеніяхъ. Стр. 1—185. Якшичъ Д. Изъ церковной исторіи православныхъ Сербовъ конца XVII в. Прага 1912., 134—168. Uebersberger H., *Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten. I* (Stuttgart 1913), 42—48, 51—65, 106, 120. Ивић А., *Историја Срба у Војводини*, Нови Сад 1929, 279—291. Костић Мита, *Гроф Колер као културно-политички реформатор код Срба у XVIII в.* Београд 1932, 17—23. Костић Мита, *Српска насеља у Русији Нова Србија и Славеносрбија*, Београд 1923, 6—16. Богоявленский С. *Связи между русскими и Сербамі в XVII и XVIII в.* Славянский сборник. Огиз 1947, 241—262. Богоявленский С., *Из русско-сербских отношений при Петре Первом.* — Вопросы истории, 8—9, Москва, 1946, 19—42. Дмитријевић Ст. *Одношаји Пећских патријарха с Русијом у XVII в.* 4. *За време патријарха Арсенија III Чарнојевића.* — Глас LX, 1901, 153—203. Дмитријевић Ст. *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, Споменик LIII, (1922). Веселиновић Р., *Арсеније III Чарнојевић у историји и књижевности*, Београд 1949, прва и друга глава.

⁷ Богоявленский, *Из русско-сербских отношений*, 29.

⁸ Перовић Р., *Вести о Србима у румунским летописима*. Братство XXXII, 1941, 10.

Поред српске милиције из Угарске изгубио је цар Петар и помоћ мађарских устаника под Ракоцијем,⁹ с којим је био склопио савез (10 дец. 1707). У мају 1710 аустриска војска заузела је Ракоциев главни стан у северној Угарској, Кошице, и њега истерала из земље. 8 јуна прешла је турска војска Дунав пре него што су Руси дотле могли да стигну, чиме је и главни услов за устанак турских хришћана отпао.

Од свих балканских хришћана које је цар Петар својим манифестом позвао на устанак, остали су једини Црногорци, и они су му се својски одазвали.

На предлог Сава Владиславића Рагузинског послат је капетан Иван Лукашевић Албанез и пуковник Михаило Милорадовић на Балкан са задатком да хришћане под Турцима дигну на устанак. У договору с црногорским митрополитом Данилом и тадањим сердаром Савом Петровићем објавио је Милорадовић на Цетињу манифест цара Петра од 3 марта 1711 (у народу названи „царево писмо”)¹¹ о објави рата Турској и позвао Црногорце у име царево да и они заједно с Русијом ударе на Турке.¹² Штампани манифест цара Петра, у народу названи „царево писмо”, разаслат са тога збора на све стране по Црној Гори, Албанији, Босни и Херцеговини и Македонији, свугде је у народу изазвао највеће одушевљење. Није било весеља у Црној Гори, на ком се високо име цара Петра не би спомињало, пише Захарије Орфелин у својој монографији о Петру Великом 1772, за коју је и од савременика добијао података.

Сасвим природно да су у тим класичним крајевима наше народне поезије у народу убрзо почеле ницати песме и о Петру Великом.

То општенародно одушевљење за цара Петра, вера у њега и у ослобођење целог Балкана од Турака заједно са Цариградом, дошло је до усхићеног израза нарочито у пригодној народној песми која је настала поводом објаве манифеста Петра Великог на Цетињу и убрзо раширила по целој Црној Гори и далеко ван њених граница чак до Срба у Угарској и до Хрвата — кајкаваца.

Због толике њене популарности током целог XVIII па и XIX века, која уједно претставља и кулминацију култа Петра Великог у најширим народним слојевима, изнећемо ту народну песму о Петру Великом онако како ју је Орфелин, можда нешто и дотерану, 1776 штампао, у целини,¹³ садашњим правописом.

⁹ О мађарско-руским односима за време Ракоција: Кочубинский, о. г. р. 99—113, 123—126. — Флоровский Ант. Русско-австрийское отношение в эпоху Петра Великого. *Acta Univers. Carolinae* 2. Prag 1955, 17—19.

¹⁰ У целини га штампао Сима Милутиновић Сарајлија, *История Црне Горе*, Београд 1835, 46—49.

¹¹ Казыванъ Стари Трѣбешана, Београд 1842, 113—117.

¹² Милаковић Д., *История Црне Горе*, Задар 1856, 113—114.

¹³ Житіе и славныя дѣла государя и императора Петра Великаго самодержца всероссійскаго, II, Въ Венеціи 1772, 81—84.

Сада ова књига шчиет
 Да се Москов с Турци биет
 Христијани се Богу молет,
 Када своје цару волет.
 А сада те Боже мољу
 Ти исполни нашу вољу,
 За велико име Твоје:
 Баволи се Тебе боје
 А камо ли неће Турци
 Који ходет како вуци.
 Посли Боже силна ветра
 да довеет **Цара Петра**
 Константину равном пољу
 Допусти му твоју вољу
 И по суху и по мору
 Освободи свету Гору
 И по Гори манастире
 И остале све пастире:
 Да се Твоја слава поет
 Нек се од нас Турци боет,
 И слава се Твоја чуе
 Да се многи крали чуде
 Како може Бог помоћи
 И у дневи и у ноћи.
 Бедни Сербли и убоги
 Остали су у неснаги (безсилни)
 Вопијући и дан и ноћ,
 Те од Бога ишчут помоћ.
 Опрости нас мили Боже
 Ако хоћеш, то се може
 Опрости нас турске силе,
 А за Твоје вишње име.
 Плачемо Ти сви колици
 Како сужни у тавници.
 Док је нама славне Москве,
 Где с находе многе војске
 По церквама будет служба
 Додејаће наша тужба.
 Док је нама Божје воље
 Христјаном ће бити боље
 Христјаном се праве свеће
 Те с пред нима чини веће
 А многа се душа стара
 И погледа **Петра Цара**
 Проити хоће по краина

Да протера поганина.
 У Цариград славно место
 Хоће доћи он доисто
 Искати ће отечество.
 Ер не лажет пророчество¹⁴
 Потрошиће многе новце
 Да искупит свое овце,
 Желит сваком овце дати
 И христјане миловати,
 Пак ће с нима на Турчина
 Воевати поганина.
 Кллати Турке и Татаре,
 Док протера и сатаре.
 Сећи хоће и кадије
 Докле дође до Скадрије
 К Софији хоће полазити
 И Турке ће погазити
 Турци на наш закон хулет
 Мухамеда бољим чинет
 А од церквах и олтари
 Правет цамие и мунари.
 На мунари хоца вичет,
 Пак се нима Турци дичет
 Хоца вичет стоји хука
 Била њему вечна мука:
 И тко га е научио.
 Довека се с ним мучио,
 А нејаку децу носет,
 Како младу траву косет.
 Нејаких их Турци турчет
 Те их сваком злу научет
 Знате сада шчо ће бити;
 Сада ваља вино пити,
 Сваки право чашу пуну,
 За Цареву светлу круну,
 Силна цара Московита,
 Господина основита,
 От истока до запада
 Многа му се душа нада.
 Да пошаље свое слуге
 Да христјаном ние туге
 Помози нам Боже мили
 Ти нам Твоју милост пошли
 Сваком Боже Ти помози
 А неверним не помози.

¹⁴ По византиској традицији пророчанство да ће „ξανθὸν γένος“ русий народ“ (плавни народ) завладати Цариградом претворило се у „рускии народ“ *Ueber-*
sberger о. с. р. 14.

Први је ту популарну народну песму, испевану поводом објаве манифеста Петра Великог од 3 марта 1711 на Цетињу, штампана Захарија Орфелин у својој монографији о Петру Великом 1772. Од речи до речи прештампана ју је у другом руском издању Орфелинове монографије кнез Максим Михайлович Шчербатов у Петрограду 1774.¹⁵

Због свога русофилског садржаја и сликовито изражене месијанске идеје ослобођења јужних Словена од стране Петра Великог, односно Русије, од Турака, та се народна песма убрзо раширила по свим крајевима нашег народа и одржала се у народу током целог XVIII и XIX века. Забележена је у рукописној народној песмарици трговачког помоћника Аврама Милетића (деде Светозара Милетића) у Новом Саду 1775 г.,¹⁶ затим у народној песмарици XVIII века из околине Костајнице у Хрватској, даље у бележници Станка Јанковића, каплара у Ашањи у Банату с датумом преписа 8. марта 1785 г. Из једног рукописа с краја XVIII века штампана је та Песма у Даници 1869 (стр. 512). Моја Медић забележио је исту Песму као народну традицију у манастиру Рмњу у Босни, а Стево Белић 1889 у Гацком.¹⁷ Рус Ровински објавио је 20 стихова те Песме као народну песму у свом познатом делу о Црној Гори с напоменом да му их је послан морачки јеромонах Никифор,¹⁸ док је Миле Маринковић, свештеник из Трновца код Коренице у Лици, 1873 штампана народну песму из Оточке крајине под насловом „Ришћани и Турци”, у којој се после шест стихова увода наводе 30 стихова од Орфелина забележене песме о Петру Великом са знатнијим варијантама у садржају и језику.¹⁹

Све те разне верзије исте од Орфелина забележене црногорске песме о ратовању цара Петра с Турцима с надом на ослобођење, забележене међу Србима током XVIII века у Бачкој, Банату, Хрватској, Босни и Црној Гори, не износе целокупни текст од Орфелина забележене песме од 100 стихова у осмерцу, него су то њезине краће или дуже верзије с разним варијантама у садржају, језику и правопису.

¹⁵ Житіе и славныя дѣла Петра Великаго, самодержца всероссійскаго. Спб. при Имп. Академіи наукъ 1774, II, 73—76.

¹⁶ Какве се песме певале пре сто година. — Јавор 1883, 1433.

¹⁷ Остојић-Ђоровић, Српска грађанска лирика XVIII, в. Карловци 1926, XXII—XXIII.

¹⁸ Ровинскій П. Черногорія, томъ II, чест 3. Спб. 1905, 158—159.

¹⁹ Српско-далматински магазин, XXX, 1873, 111.

Но, што је занимљиво, та црногорска народна песма о ратовању Петра Великог с Турцима, у вези с аустро-турским ратом 1787—1791 прешла је и међу Хрвате, само што је у тој хрватској верзији име руског цара Петра замењено с именом аустриског цара Јосифа II, за кога се тада у хрватском народу (као и раније за Леополда I) веровало да ће сада заједничким силама с Катарином II истерати Турке из Европе и заузети Цариград.

Та песма је међу Хрватима постала толико популарна да је под насловом „Pesma od Josefa Czeszara” у облику штампаног летка у XVIII веку доживела у Загребу три издања: 1780, 1789 и 1790, и има од речи до речи целокупан текст и исти језик од Орфелина забележеног црногорског оригинала, само у ондашњем хрватском правопису, па, шта више, нису мењани ни стихови:

„Jadni Szerbi nebozi,
osztalisiszu vszi u bosz, (valjada, ubozz)
vojujuchi y dan y noch
te od Boga ischtuch pomoch”.²⁰

Сличан пут Орфелинове редакције или верзије песме „Мелодија к пролећу” с успехом је пратио Младен Лесковац по разним крајевима српскохрватским чак до северозападних жупанија Мађарске.^{20а}

Сасвим је природно да је ратна слава Петра Великог и нада у његову ослободилачку мисију одјекнула и у дубровачко-далматинској књижевности, у којој је већ раније, после првих знакова пропадања турског царства после смрти Сулејмана Великог под Сигетом (1666), велика идеја ослобођења од Турака од стране тада слободних словенских држава Пољске и Русије надахнула многе далматинске књижевнике и створила велика дела, од Марулића до Гундулића и Палмотића.

Петра Великог као ослободитеља од Турака славе савремени дубровачки књижевници: језуита Игњације Градић у песми „Plam sjeverski, to jes pjevanje u hvalu moskovskoga Veličanstva” спеваној 1710 г.; затим католички поп Дум Стијепо Русић у песми „Pettar Alechssiouich alliti Petnes slamegnia, dyella i cesti Petra parvago Zarra i Samodarsza Russinskoga 1717”., слави цара Петра као „uzmnožnika prave vjere, svijet i krunu najvišijeh kraljeva”. Анонимни дубровачки песник с почетка XVIII-г. у рукописној пое-

²⁰ Dukat, VI. Petar Gregor Karučin (Jugai Maleas). *Kajkavski književnik* XVIII в. Rad 207, 208—209. Сумња Вл. Дуката у постојање првог издања те песме 1780 г. из разлога што је Марија Терезија умрла 1780 г. а из слога се разбира да је та песма настала кад је рат против Турака био у јеку; и Дукатова сумња у треће издање 1796 што је Јосиф II био већ давно мртав, не може се одржати, јер та у целини латиницом на штокавском дијалекту прештампана песма о Петру Великом садржајно нема с Јосифом II никакве везе. У тој црногорској песми је само име Петра Великог замењено с именом Јосифа II.

еми „Petro Alexiovich Magno Russie Imperatori . . .” у далматинском дијалекту после свечаног панегирика цару Петру обраћа се Словенима да пођу за њим и помогну му. Геније Словенства у виду младе девојке претскажује му ту да ће се њему повратити власт цара Константина и да ће он заузети османлиско царство, и упозорује га да све наде на ослобођење своје Словени полагају у њега. Песма се завршује алегоријом како „мајка Слава” крунише цара Петра круном скинутом с главе цара отоманског и на својим огњеним коњима вози га „пут бијелога Цариграда”, где га „брже ветра и магновења ока поставља за господара свег Истока”:

„ pospiescnije velle od vietra
I od trenutia bistra oka
Poghie (Slava) stavit Zara Petra
Na gospostvo svega Istoka”.

И савремени сплитски властелин Јероним Кавањин (+1714) у свом великом спеву „Bogatstvo i uboštvo” узда се и слави Петра Великог као стренитеља турске силе и пун је наде у блиски крај Турске у Европи па у бој против Турчина позива и цара немачког Леополда I, краља Француске Лудвика XIV, а Цариград (Константинов град) и његову круну намењује Петру Великом „златном орлу од сивера, који лети сунца више”.²¹

Павле Ритер Витезовић (+1713) у свом рукописном саставу „Geneticon sive fatum ex nominibus . . . Petri Alexievich, Moscorum imperatoris, Magnae Russiae monarchae . . .” позива цара Петра нека скрши турску силу: *Exi, heros, rumpe Portam . . .*, нека освоји Цариград: „I, o zar, ac Thracum metropolim vi superes”.²²

На почетку тога рата обратио се неки наш непознати свештеник-русофил Богу с молитвом да помогне православном цару овим речима: „Того же лета воздвиже се благочестиви и христољубиви кнез московски, цар и самодржац васем православним, по свуду обретајушчим, Петар Алексејевич, со васеју силоју своеју на Измаители. Пособи Господи цару нашему”.²³

Али, нажалост, Господ овај пут цару Петру није помогао. Прутски поход цара Петра, који је толико узвитлао наде Јужних Словена на ослобођење и популарност његову код народа узвисио до култа, свршио се рђаво. Руси нису пре Турака стигли до Дуна-

^{20a} Лесковац М.л. Око једне песме Орфелинове. Годишњак филозоф. факултета у Новом Саду. I (1956), 174—192.

²¹ Заболотски А. П. Очерки рускаго влянія въ славян. Литературахъ новаго времени. I (Варшава 1908), 31—41.

Vodnik Branko. *Povijest hrvatske književnosti I* (Zagreb 1913), 266
Matić T., *Hrvatski književnici mletačke Dalmacije i život njihova doba*. Rad 231, 1925, 246—250.

²² Klaić V. J., *Život i djela Pavla Ritera Vitezovića*. Zagreb 1914, 266.

²³ Стојановић Љ., Стари српски записи и написи, бр. 2225.

ва, до уговореног прелаза молдавске и влашке војске као и српске милиције из Угарске на руску страну, тако исто ни до устанка турских хришћана није стога дошло. Једино су уз цара Петра Црногорци заратили на Турке.

У одлучном тренутку рата на реци Пруту против 130.000 Турака и 70.000 Татара нашло се 38.000 Руса! И поред крвавих губитака које је руска војска Турцима нанела, положај опкољених Руса и цара Петра са њима био је готово безизлазан. Ипак је 12 јула 1711 склопљен релативно повољан мир, по коме је цар Петар вратио Турцима натраг сва освојења из прошлог рата, на првом месту град Азов.

Међу Србима у монархији неуспех руског оружја на Пруту изазвао је болно разочарење. Енглески посланик на руском двору, Чарл Вотворт, који се случајно налазио у Бечу кад су стигле прве вести о Прутском миру, јавио је 2 септембра 1711 у Лондон да би једноверници руског цара Петра који живе под скиптром аустриског цара све напустили и пребегли к њему под руске заставе да је имао успеха, толко су у њему гледали свога новог месију.²⁴

За балканске хришћане, који у мировном уговору нису ни споменути, положај је постао трагичан, за Црногорце очајан.

Но Срби услед тога неуспеха нису изгубили наду у Русију. Савремени летописи забележили су прутску катастрофу Петра Великог са највећом поштедом руског националног самољубља.²⁵ Како мир с Турском још није био коначно углављен, мотрили су Срби из Угарске на све што се у Турској догађа. По сведочанству руског канцелара Головкина предложили су у марту 1712 добровољно цару Петру три српска пуковника, Јован Текелија, Вулин Потиски и Мојсије Хаџи-Рашковић- поново да ће се на челу 10.000 српске милиције сјединити с руском војском, само ако Русија настави рат с Турском.²⁶ Но до рата није дошло. Посредством Енглеске и Холандије 24 јуна 1713 с Турском је склопљен мир.

Отада је српска милиција у Хабзбуршкој Монархији напустила мисао заједничког војевања с Русима против Турака ради ослобођења старе отаџбине, а српско више свештенство у монархији почело је у борби против насртаја католицизма, у јачој мери од руских царева да тражи културно-просветну помоћ у руским црквеним и школским књигама и руским учитељима ради спасавања вере и народности.

И у молбама те врсте долази до изражаја у разним облицима култ цара Петра, нада и уздање у њега.

Београдско-карловачки митрополит Мојсије Петровић с молбом од 1 септембра 1718, пуном девоџије и китњасте фразологије,

²⁴ Uebersberger о. с. р. 97.

²⁵ Стојановић, о. с. бр. 5342, 2211; Заболотский о. с. р. 41—42.

²⁶ Кочубинский, о. с. р. 179.

обраћа се цару Петру: „Премилостивејши Господару, царју непобедими наш христијански, восточанго сијанија монархо, призри милостивно на прошение наше... ради благочестија и свјатее православније церкви и славнаго... имени во благочестији сијајушчаго В. Ц. Величества, котораго и ниње и вперед наша православнаја церков и православнии наш народ не имеем себје инаго архитектона милостиваго, кромје В. Ц. Величество, о чем твердо и веројатно В. Ц. В. доношу”.

А у молби из 1721 каже: „Тебе имами и Тебе познаем по Бозје помошчника и утјешитеља в скорбех наших. Бог нас шаље милости В. Ц. Величества да као наследник његов на земљи ослободиш душе наше од толикога неученија. Не молим телесне него душевне помоћи, да подигнем школе два учитеља из латинског и славенског језика и кнџиге за цркве, пошто типографије немам. Не остави нас... буди други апостол Христов к нама, просвети и нас као и своје људе, да не рекну непријатељи наши где је Бог њихов? и да им не помаже... Не иштем богатства, него само помоћи за просвећивање учењам, и оружја душама нашим да се одупремо онима који војују на нас. На многе стране стиже милост Твоја, нека приђе и на наш народ. Буди други Мојсеј и избави нас од Египта неученија.²⁷

Култ Петра Великог одржавале су међу Србима у XVIII веку и његове слике и портрети, које је он у знатном броју слао првацима српске милиције у Угарској 1710 и 1714, а Црногорцима преко владике Данила 1714. Идеализовани лик Петра Великог приложио је Захарије Орфелин уз своју велику илустровану монографију о њему 1772, а портрет Петра Великог у оквиру с бриљантима украшен, висио је и у сали митрополитског двора у Карловцима за време митрополита Вићентија Јовановића Видака (+1780);²⁸ један савремени портрет висио је у фрушкогорском манастиру Ремети а један у манастиру Савини у Боци.²⁹

Међу народом у Боци Которској популарност Петра Великог подржавала је у Перасту чувана велика уљана слика из г. 1698, која претставља поморског капетана Марка Мартиновића, како предаје наутику двадесеторици руских ученика, кнезова и племића, које је цар Петар послао у Млетке да уче наутику, и којима је Мартиновић неко време предавао тај предмет и у своме дому у Перасту. Поред самог Мартиновића и руских ученика са њиховим именима на тој слици исписана је и велика титула цара Петра.³⁰

²⁷ Руварац Д., Мојсије Петровић, митрополит београдски. — Споменик XXXIV, 97, 147.

²⁸ Ђоровић Вл., Лицитација оставине Вићентија Јовановића Видака 29 фефруара 1780. — Прилози XIV, 195.

²⁹ Суб Наше поморске везе с Русијом. — Република бр. 155 од 19-X-1948.

³⁰ Злоковић Иг., Поморске школе у Боки Которској — Истор. записи Цетиње 1948, св. 1-6.

У Перасту чувала се, и сада се чува, и слика славног руског адмирала Мате Змајевића, такођер Пераштанина, кога је цар Петар приликом свога боравка у Карловим Варима на лечењу 3 новембра 1712 сам лично испитивао о морепловству и војничким наукама и поставио за поморског капетана у руској морнарици, у којој се служби прославио нарочито у поморским биткама на Балтику. Тај Змајевић био је рођак барског надбискупа Змајевића, који је, као и бискуп Галани у Цариграду, био такођер велики поштовалац цара Петра Великог и чинио му политичких услуга.³¹

У савременој руској књижевности култ Петра Великог је за његових слабих наследника још више порастао и долазио на разне начине у науци и књижевности до израза па — између осталог — и у школској драми у првој половини XVIII века. Неколико таквих руских панегиричких школских драма из прве половине XVIII века, помоћу којих се и преко школске позорнице популарисе Петар Велики, уз њега и његова кћи, царица Јелисавета Петровна, и његов унук, велики кнез и престолонаследник Петар Фјодорович, потоњи Петар III, доспели су у савременим руским преписима из прве половине XVIII века и међу Србе у бившој Хабзбуршкој Монархији, подржавајући и међу њима култ Петра Великог.³²

Та популарност Петра Великог и култ његове личности трајао је међу Србима и после његове смрти (28 јануара 1725), током целог XVIII века.

Протосинђел Партеније Павловић у писму царици Јелисавети Петровној из Јегре од 10 априла 1742 са захвалношћу се сећа цара Петра Првог и Великог, који је . . .” и здје во Србији простирао своја благодјенија и на школи и белеградској резиденцији суми пјенезеи опредјелил”. Напредно-просветни утицај Петра Великог на Србе и после његове смрти остао је велик. „Он (Петар Велики) своим Регуламентом и иним различним исправленијама нас на добру стезу настављае и поучае, и церковних и гражданех и милитарнех” каже у истом писму царици протосинђел Павловић.³³

Руски посланик у Цариграду Вешњаков јавио је 1745 својој влади да је најомиљеније штиво турских Словена Житије Петра Великог, које они имају у разним својим наречјима, у прози и у

³¹ К., Бокељи, први учитељи руских помораца. — Република бр. 131, од 4-V-1948. Милошевић А., Бокељи, први учитељи руских помораца. Република бр. 131, од 18-V-1948. Исти, *Pomorska škola u Perastu*. — *Godišnjak pomorskog muzeja u Kotoru* п (1953) 45—49.

³² *Badalić J., Ljetopis JAZU*, sv. 37, 1923. *Isti, Strašni prikaz drugoga dolaska Gospodnjega na zemlju. Prilog za povijest ruske školske drame epohe Petra Velikog*. — *Споменик* 62, 1925, 25—61. Исти, *Споменици руске школске драме јелисаветинског времена. Споменик* 67, 1930.

³³ Димитријевић Ст., *Грађа*, 69.

стиховима, и дају богате награде онима који што боље тако шта напишу.³⁴

Поред усмених народних умотворина тај свеопшти култ цара Петра долазио је до израза и у књижевности и позоришту.

Песник Јован А. Дошеновић је у Италији у талијанским преводима тако и толико проучио епоху Петра Великог, да је не само препевао Ломоносова него је о самом Петру Великом написао драму^{34a} „Петар Велики” или „Торжество невиности”, која је нажалост, пропала у рукопису по раној смрти песниковој.

У школском позоришту у Великом Бечкереку, које је учитељ Марко Јелисејић завео од 1799 до 1802,³⁵ давала се као школска ђачка претстава и жалосна игра „Александар и Наталиа или Петар Велики цар рускии. Жалосное позоришче у пет дејствија”, која завршује с песмом у неправилном руском тринаестерцу, чија последња три стиха гласе:

„Воскликнимо да живит Петр земљедржац
Превелике Росие, и благи наш отац”.³⁶

Но до кулминације код Срба култ Петра Великог дошао је до онако заносног израза у делима двају најзнатнијих српских књижевника XVIII века, Орфелина и Досијета. Само је њихово русофилство и њихов култ Петра Великог друге врсте него код простог народа. Ратни успеси цара Петра над вековним непријатељем и господаром нашег народа, Турцима, дигли су његов углед међу Србима необично високо и потстакли у народу покрет за ослобођењем испод турског јарма. Из тога извора русофилство народних маса црпело је главну снагу. Пред нашим народом вредео је цар Петар као силан заштитник православља и победилац Турака, а у очима настајале народне интелигенције почео је отскакати током XVIII века и културни напредак „једноверне и једнојезичне” Русије, отпочет петровским реформама, као и напредак руске науке и књижевности.

Стога и рационалистички настројени русофил Орфелин у својој капиталној монографији 1772 слави Петра Великог претежно као препородитеља Русије и просветитеља руског народа, а мање као ратника. Православље спојено с рационалистичким западњаштвом било је културни идеал Орфелинов. Тај идеал на-

³⁴ Соловьевъ, Историја Россіи XXII, 92.

^{34a} сам каже на завршетку предговора свога дела Лирическа пѣнїя. Будимъ 1809.

³⁵ Кићовић М., Школско позориште код Срба у XVIII и на почетку XIX в. — Зборник радова Института за проучавање књижевности САН. књ. 2. Београд 1952, 104—106.

³⁶ Александеръ и Наталиа, или Петар Велики, царъ русіискии жалосное позорище у петъ дѣствїя. Съ немецкаго на прости сербскїи езыкъ преведено Маркомъ Елисеичемъ дѣтонаставникомъ Великобечкеречкимъ Будимъ 1833, стр. 119.

шао је он оличен у Петру Великом. Стога је цар Петар Орфелину узор владара. Окидио га је свим врлинама које треба једног владара да красе и много идеализовао. Ни у многобројним књигама које је овај писац имао пред собом пишући то своје дело цар Петар није био такав каквим га је Орфелин приказао. То што имамо у његовој монографији није историски Петар Велики, него је то цар Петар, којег је створила русофилска душа Орфелинова³⁷ као највиши израз свеопштег народног култа личности Петра Великог, који је још и тада међу Србима постојао.

Да напише ту монографију о Петру Великом „на нашем славенском језикје” и потакло је Орфелина — сам каже у посвети Катарини II — „одноплемјаних и обновјерних сербских народоу желание и мое усердије”.

Не мањи обожавалац Петра Великог као просветитеља Русије био је и Доситеј Обрадовић. И за њега је цар Петар „богопросвештени монарх”, „премудри и велики цар Петар”, „блажени и преблажени велики цар росииски”, „бесмртни законодавац и просветитељ росииски, Петар Први и Велики”.

За Доситеја нема већег ни силнијег цара. „О свемогући Боже! (узвикује он патетички) дајући царе свету, подај им дух Петра Великог...” Својим реформама он је „велико и блажено име паче свију земледржаца који су пре њега на свету били, задобио, славу народа свога до сами звезда узвисио”.³⁸

Ти панегирици Орфелина и Доситеја претстављају врхунац култа Петра Великог међу Србима у XVIII веку, у XIX веку тај култ престаје, али Петар Велики остаје и даље у великом уважењу у свим историским радовима почетком XIX века, који о њему говоре.

Сомборски адвокат Николај Шимић у својој књизи „Иконостас славних и храбрих лиц, 1807, свој похвални есеј о Петру Великом завршује судом” во всем Петр Велики и император и самодержец всероски достоино називаетсја Отец отечества”.³⁹

Карловачки парох Јевтимије Ивановић у слободном преводу на наш језик дела „Новии Плутарх или краткое описание славе-неишии људи свију народа (1809 г.) биографију Петра Великог почиње с похвалом „Росија . . . роди себи мужа, који цели свој род преобрази и славним народом учини”, али се даље уз Петрове врлине наводе и његове мане.⁴⁰

Професор српске гимназије у Новом Саду Георгије Магарашевић у својој Всемирној историји 1831 окарактерисао је Петра Великог као „мужа чрезвичајног духа и сердца који је судбу це-

³⁷ Остојић Т., Зах. Орфелин, 168—175.

³⁸ Дела Доситеја Обрадовића. 5 држ. изд. Београд 1911, 29, 44. 206, 249, 430.

³⁹ Шимиць Н., Иконостасъ славныхъ и храбрыхъ лицъ. Будимъ, 1807, 20,

⁴⁰ Ивановичъ Евт., Новый Плутархъ. I (Будимъ 1809), 300.

лога свог народа на једанпут на боље окренуо, и који је, сиров као климат под којим се родио, у персима сваки божествени огн питао и крепио, художества и науке себи присвојио и другима соопшчио и не само народу свем већ целом човечанству примером своим показао, шта и колико може учинити крепка и изображена воља владатеља с народом, ком предстоји".⁴¹

А професор прве србијанске гимназије у Крагујевцу Атанасије Теодоровић у својој Историји Русије 1837 своја излагања о Петру Великом завршује надом, да је „геније, дух Петра Великог, пожњео у сваком призрењу похвалне успехе и увенчао се ловоровим венцем безсмртија. Једним словом, Петар је био у ратном пољу, у суду, у делаоници, и на трону Велики и неподрожављив".⁴²

И док се тако онај емотивни, вербалистичко-панегирички тон култа Петра Великог, који је код Руса, Срба и Хрвата у XVIII веку дошао до кулминације, а код Срба у делима Орфелина и Доситеја до онако заносног израза, током XIX века све више губио, дотле опет све дубља изворна проучавања српско-руских односа у XVIII веку, све јасније и непосредно на делу, стварно — чињенички показују формирање култа Петра Великог у свој његовој условљености и узрочној повезаности с борбом нашег народа за ослобођење од Турака на Балкану и од верско-националног утњетавања у бившој Хабзбуршкој Монархији.

Мита Костић

Z u s a m m e n f a s s u n g

Mita Kostić

Der Kult Peters des Grossen bei den Russen, Serben und Kroaten im XVIII Jahrhundert

Während das Verhältnis der russischen Gesellschaft und Literatur zur Person Peters des Grossen im XVIII Jahrhundert parallel mit ihrem Verhältnis zu Peters fortschrittlichen Reformen in Russland ging, entwickelte sich das Verhältniss der Serben zum Zaren Peter im Zusammenhang mit ihrem Befreiungskampf gegen die Türken auf dem Balkan und gegen die religiösen und nationalen Bedrückungen in der Habsburger Monarchie, mit Hilfe Russlands.

Für die Anhänger des Moskauer Altertums, besonders für die „Raskolniken“ war Zar Peter der „Antichrist“ und für die Anhänger seiner fortschrittlichen, Russland umgestaltenden Reformen: der „Heros des Ruhmes“, „Gott Russlands“.

⁴¹ Магарашевичъ Г., Кратка всемирна историја. Будимь 1831, 104.

⁴² Теодоровичъ Ат., Историја Руссiе. Бѣоградъ 1837, 157.

Bei den russischen Historikern Peters des Grossen, von Golikow bis Ustrialow, war er immer Gegenstand von Lobreden, während die russischen Schriftsteller des XVIII Jahrhunderts Prokopowič, Tatischtschew, Kantemir, besonders Lomonossow, wie auch Puschkin, das Bild des Zaren mit halblegendären Oreolen umwoben.

Die dominante Persönlichkeit des Zaren Peters kam auch im russischen Folkor, in den Volks-, — und Soldatenliedern zum Ausdruck von denen über 200 im Druck erschienen, die den Zaren als Krieger und Reformator Russlands verherrlichten.

Als Ergebnis des allgemeinen Interesses Europas für die ungewöhnliche, heroische und reformatorische Persönlichkeit des Zaren Peters, der durch seinen glänzenden Sieg über die Schweden bei Poltawa (1709) Russland auf einmal zu europäischer Grossmacht emporhob, erschienen auch in fremden Sprachen mehr oder weniger lobreiche Monographien Peters des Grossen: von Rabener in deutscher Sprache (1725), von Nestesuranoi in französischer, Katifor italienischer und griechischer, Mottley in englischer und Voltaire in französischer Sprache. Umsomehr widerhallte der Kriegsrühm Peters des Grossen bei den orthodoxen Serben, die mit Russland auf Grund des gleichen Glaubens und der slawischen Sprache seit jeher gegenseitige Beziehungen unterhielten. Ihre schon früher erweckte Hoffnung auf ihre Befreiung mit Hilfe Russlands lebte wieder auf.

Im Rahmen dieser russisch-serbischen Beziehungen wird hier genetisch, in Reihenfolge der historischen Tatsachen, die Entstehung und Entwicklung der Popularität Peters des Grossen bei den Serben und Kroaten dargestellt und gezeigt, wie sie bald zum wahren Kult seiner Person überging.

Ausführlich wird geschildert: wie sich der Patriarch von Ipek, Arsenius III Csernoewich 1688 an die minderjährigen Zaren Johann und Peter um die Befreiung der Serben vom Türkenjoch wandte, wie er sich nach der „Grossen Auswanderung der Serben nach Ungarn“ (1690) über den Vertreter Russlands am Wiener Kaiserhofe, Nefimonow (1696) beim russischen Hof, und während des Aufenthaltes Peters des Grossen in Wien (Juli 1698) beim Zaren selbst, wegen Nichteinhaltung der serbischen Privilegien und der Religionsbedrückungen beschwerte; wie der Vertreter Russlands am Friedenskongress zu Karlowitz (1699), Voznicin, den Zaren über Sympatiekundgebungen der Serben zum Zaren und Russland, sowie über ihre Bereitwilligkeit mit den Russen zusammen gegen den gemeinsamen Feind zu kämpfen banachrichtigte; wie die serbischen Mönche in Ungarn in ihren Bittgesuchen den Zaren Peter als „ihren orthodoxen Zaren“ apostrophierten; wie die Hauptleute der serbischen Miliz an der ungarisch türkischen Gränze den Kommandanten von Titel Pantheleymon Božić geheim an den Zaren Peter sandten, um die Serben in die russische Untertanenschaft

aufzunehmen; wie der neuerwählte Metropolit zu Karlowitz, Djaković, 1708 dem Zaren Peter als „unserem orthodoxen Zaren“ seine Wahl bekanntgab. Ferner wird geschildert wie sich die serbischen Miliz — Oberste aus Ungarn, Johann Tekelija und Vulin Nikolaewić an den Zaren Peter mit der Bitte wandten, mit ihrer Miliz zusammen mit den Russen, gegen den gemeinsamen Feind kämpfen zu dürfen; wie der schon verabredete Versuch der serbischen Miliz aus Ungarn vor der Schlacht am Pruth zu den Russen überzugehen, wegen Verrat des Rumänen Balatscha scheiterte.

Das auf der Volksversammlung in Cetinje verkündete Manifest Peters des Grossen vom 3 April 1711 an die Montenegriner und andere Balkanchristen mit dem Aufruf zum Aufstande und den gemeinsamen Kampf gegen die Türken, rief überall für den Zaren Peter und die Russen grosse Begeisterung hervor und gab Anlass zum Entstehen eines diesbezüglichen montenegrinischen Volksliedes, das sich rasch in ganz Montenegro und weiter über seine Grenzen unter den Serben in Ungarn und Kroatien verbreitete, und vom Zacharias Orfelin in seiner Monographie Peters des Grossen (Venedig 1772) abgedruckt wurde.

Wegen der so grossen Popularität dieses Liedes im Laufe des ganzen XVIII Jahrhunderts, die zugleich die Kulmination des Kults Peters des Grossen bei den weitesten Volksmassen der Serben bezeugte, ist hier dieses ganze Volkslied abgedruckt und gezeigt worden, wie es sich im XVIII Jahrhundert in verschiedenen kürzeren oder längeren Versionen und Varianten unter den Serben in Montenegro, der Batschka, dem Banat, in Kroatien und Bosnien verbreitete, sowie auch unter den Kroaten im XVIII Jahrhundert in Agram in Form eines Flugblattes drei Auflagen 1789, 1789 und 1790 erlebte, mit dem einzigen Unterschied, dass der von Orfelin aufgezeichnete Originaltext zwar wörtlich, aber in der damaligen kroatischen Rechtschreibung abgedruckt, und nur der Name des russischen Zaren Peters durch den Namen des österreichischen Kaiser Josefs II, ersetzt wurde.

Auch in der ragusanisch—dalmatinischen Literatur des XVIII Jahrhunderts wurde Peter der Grosse als Befreier der Süd-Slaven von den Türken in poetischen Werken von Ignatius Gradić, Stijepo Rusić, Hieronimus Kavanjin, wie auch vom Kroaten Paul Ritter Vitezović, hoch gepriesen, und der Wunsch zum Ausdruck gebracht, auch Konstantinopel zu erobern.

Nach der Niederlage der Russen am Pruth gab die serbische Miliz in Ungarn den Gedanken des gemeinsamen Kampfes gegen die Türken auf. Seitdem begann sich die serbische Geistlichkeit mit dem Metropoliten Moyses Petrović an der Spitze, an den Zaren Peter um kulturelle Hilfe zur Erhaltung ihres bedrohten Glaubens und ihrer Nationalität zu wenden, und um Zuteilung materieller Hilfe in russischen Kirchen — und Schulbüchern, Kirchengeräten

und russischen Lehrern, in Bittgesuchen, voll innigster Devotion und mit Ausdrücken, dass der Zar Peter ihre letzte Hoffnung sei, ohne seiner Hilfe würde die Orthodoxie („Prawoslawie“) zugrundegehen, zu bitten.

Unter den Serben in Ungarn wurden auch einige Abschriften russischer Schuldramen aufgefunden, in den Zar Peter gefeiert wird, was zu seiner Popularität auch unter den serbischen Schulkindern viel beigetragen hat; ebenso, Bilder und Portraits Peters, die unter Serben in Ungarn und Dalmatien im XVIII Jahrhundert festgestellt werden konnten.

Schliesslich wird gezeigt wie der allgemeine Kult Peters des Grossen, ausser in Volksliedern, auch in der Historiographie und Literatur der Serben im XVIII Jahrhundert zum Ausdruck kam und in der illustrierten Monographie Peters des Grossen von Orfelin (Venedig 1772), sowie in Werken Dositheus Obradović's zur Kulmination gelangte

